

Sûfî Terminolojide Yakîn

Yüksel GÖZTEPE*

Muhammed Yusuf AKBAK**

Özet

Bu makalede ilk devir bazı zahitler ile mutasavvıfların üzerinde durdukları Kur'anî kavramlardan birisi olan yakîn terimi ele alınmıştır. Öncelikle yakîn teriminin kavramsal boyutuna değinildikten sonra bu ıstılah hakkında ilk devir sûfîlerinin görüşlerine yer verilmiştir. Yakîn terimiyle ilgili âyet ve hadisler tespit edilerek sûfîlerin yaptığı yorumlar üzerinde durulmuştur. Yakîn terimiyle ilgili önde gelen mutasavvıfların yorumları da tespit edilerek değerlendirilmiştir. Yakîn teriminin mertebeleri ve bu kategorilerle ilgili bazı kavramlar eşliğinde detaylı bilgiler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yakîn, Bilgi, Müşahede, İbadet, Marifet

Certainty in Sufi Terminology

Abstract:

In this article, the term "certainty", one of the Quranic notions which is emphasized by some early ascetics and sufis, is discussed. Firstly, conceptual aspects of the term "certainty" is discussed, and then the opinions of early sufis about this term are given. The interpretations of sufis are discussed by determining the verses and hadiths about the term "certainty". The interpretations of prominent sufis on certainty are also determined and interpreted. Some of terms about the grades of the certainty are cited and nuances in their meanings are pointed.

Key Words: Certainty, Knowledge, Observation, Worship, Ingenuity

■ Gönderilme Tarihi: 10 Temmuz 2018, Kabul Tarihi: 29 Temmuz 2018

* Dr. Öğretim Üyesi, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı, ygoztepe@cumhuriyet.edu.tr

** Ar.Gör., Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı, muhammedyusuf.akbak@gop.edu.tr

Giriş

İslam'ın eğitim-öğretime son derece önem vererek ilimle mücehhez fertlerden meydana gelen bir toplum yetiştirmeyi en önemli faaliyet olarak kabul ettiğini görmekteyiz. Yine bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâla'nın ilk emri olan okumaktan kastı, başta kutsal kitap olmak üzere insanın bizzat kendisini ve kâinatı tanıyıp idrak etmesi ve elde etmiş olduğu bu ilim vasıtasıyla da, güzel ahlakla bezenmesidir. Nitekim Kur'an'da birçok surede “*ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn*” gibi ifadelerle bilginin çeşitli boyut ve derecelerinin olduğuna vurgu yapılmıştır. Hz. Peygamberin tutum, davranış ve hayat serüveni Kur'anî bir yaşantının en ideal şekli olması hasebiyle O'nun nazarında da bilginin zirvesine yükselmek son derece önemlidir. Aynı şekilde tasavvuf tarihinde ilk devir zahit ve sûflerinin fikir ve düşünce temelleri Kur'an ve hadis-i şeriflerle şekillendiğinden, onların yanında da bu durum farklı değildir. Bu nedenle önde gelen mutasavvıfların seyr ü sülûk sürecinde üzerlerinde durdukları kavramlardan birisi de yakîn terimi olmuştur. Yakîn, marifet kavramıyla etkileşim içerisinde olduğu gibi kalp, müşahede, ilham ve ubudiyet gibi tasavvuf ıstılahlarıyla da bir irtibata sahiptir. İşte bundan dolayı sûflilerin görüşlerine geçmeden önce makalemizde bu önemli terimin kavramsal boyutuna bakmamızın gerekli olacağı kanaatindeyiz.

Yakîn kelimesine sözlükte “kesin ve açık bilgi, bir şeyi kesin olarak bilmek, şüphe ve tereddüde yer bırakmayan doğru ve gerçek, kuşkunun kalkması, bir şeyin hakkıyla bilinmesi, sabit olmak, durulmak, sükûnete kavuşmak” gibi anlamlar verilmiştir.¹

İstilah olarak ise yakîne sözlük anlamıyla bağlantılı olarak, “delilden ziyade iman gücüyle açıkça görme, saf kalple gaybi müşahede, bir şeyin hakikati konusunda kalbin mutmain olması,² imanın kemale ermesi, kalbin Allah'ın emrinde karar kılması,³ keşf yoluyla hakikatlere vâkıf olmak”⁴ gibi anlamlar verilmiştir. Yakîn, “bir şeyi şekk ve şüphesiz olarak bilmek ve hakikatini tasdik etmektir,⁵ şekten sonra hâsil olur ve şekkin zıddıdır.”⁶

¹ Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: Dâru'l-Fikr,2008, V,793; Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıb el-İsfahânî, *el-Müfredat fi garibi'l-Kur'an*, Beyrut: Dâru'l-Mârifet, 1999, s.553; Kemâleddin Abdürrezzâk b. Ahmed Kâşânî, *Letaifü'l-İlam fi İşârâti Ehli'l-ilham*, Ahmed Abdurrahim Sayih (thk.), Tevfik Ali Vehbe, Amir Neccar, Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 2005, s.723; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 2.Baskı, İstanbul: Kocabacı Yay., 2012, s.386; Cahid Baltacı, *Tasavvuf Lügati*, İstanbul: Gelenek Yay., 2011, s.164; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 6.Baskı, Ankara: Otto Yay., 2014, s.532.

² Cürçânî, Ebü'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali, *et-Ta'rifât*, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983, s.174.Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.393.

³ Safer el-Muhibbî el-Cerrahî, *İstilahat-ı Sofiyye fi Vatan-ı Asliyye*. İstanbul; Kırk Kandil Yay., 2013. s.425.

⁴ Abdürrezzak el-Kâşânî, *Elf Makâm*, çev. Abdürrezzak Tek, Bursa: Emin Yay., 2008, s.277.

⁵ Baltacı, *Tasavvuf Lügati*, s.164.

⁶ Cürçânî, *et-Ta'rifât*, s.174.

İlk Dönem Sûfilerinde Yakîn

Tasavvufî hareketin öncülerinden, zühdün zirve şahsiyetlerinden biri olan Hasan-ı Basrî (ö.110/728) yakînin önemini anlatmak için “*Cennet yakîn ile talep edildi, cehennemden yakîn sayesinde kaçıldı, farzlar yakîn ile eda edildi ve Hak uğrunda yakîn ile sabır gösterildi*” demiştir.⁷ Aynı bağlamda Tehânevî (ö.1158/1745) de kişinin yakîn ile su ve ateş üzerinde yürüyebileceğini, onlar katında belanın nimete, nimetin de belaya dönüşebileceğini, ilmin sûfîyi kullanırken, yakînin sûfîyi taşıdığını belirtmiştir.⁸ Tehânevî, bu tanımla yakînin ilimden farklı bir konumda olduğunu, ilmin zâhîrî boyutunun (akıl) sûfîyi engelleme ihtimalinin olmasına karşın, yakînin (ilmin kalp boyutu) sûfîye daha hızlı yol aldıracağını vurgulamıştır.

Yakîn ile ibadet arasında sıkı bir bağlantı kuran Veysel Karânî (ö.37/657), yakîn olmadan Allah’a ne kadar ibadet edilirse edilsin kabul olmayacağını söylemiştir. Ona, “Nasıl yakîn sahibi olunabilir?” diye sorulduğunda “*Senin için ihtiyar ettiği şeye gönülden razı olmak, kendini tamamiyle O’na ibadet etmeye vermek ve diğer bir şeyle meşgul olmamak suretiyle*” şeklinde cevap vermiştir.⁹ Bu tanımla Karânî, yakîn ve rıza arasındaki bağlantının önemine vurgu yaparak, yakînî bilgi sayesinde ibadetin hâlis olacağına ve hâlis ibadet için de huşunun, ibadeti yalnız ona has kılmanın, zorunlu olacağına dikkat çekmiştir.

Sûfilerde yakîn kavramı genelde kalbî bir boyutta algılanmış, akıldan ziyade kalbin mutmain olması şeklinde tanımlanmıştır. Yakîni, kalbin bir eylemi olarak gören Zunnûn-ı Mısrî (ö.245/859), kalbin bildiği şeylerin tümünü yakîn olarak nitelemiş,¹⁰ onu Kelâbâzî (ö.380/990) gibi kalb gözü olarak tanımlamıştır.¹¹ Zunnûn, yakînin alametini, hayatta halka fazla muhalefet etmek, ikramda bulunmaları halinde halkı övmemek, bulunmadıkları takdirde de kötölememek şeklinde tarif etmiştir.¹² Ebûbekir-i Verrâk (ö.280/893) ise kelimenin sözlükteki “*bir şeyin hakkıyla bilinmesi*” anlamıyla bağlantı kurarak Allah’ı bilmenin yolunun yakînden geçtiğini ifade etmiş, imanın kema-

⁷ İbn Ebi’-d-Dünyâ, *Kitâbü’l-Yakîn* (Hadislerde Yakîn), çev. Hüseyin Kaya, İstanbul: Ocak Yay., 2007, s.21.

⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.532.

⁹ Ferîdüddîn Attar, *Tezkiretü’l-Evliya*, çev. Süleyman Uludağ, Bursa: İlim ve Kültür Yay., 1984, s.67.

¹⁰ Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim el-Buhari Kelâbâzî, *et-Taarruf li-mezhebi ehli’t-tasavvuf*, Ahmed Şemseddin (thk.), Beyrut: Dârü’l Kütübü’l-İlmiyye, 1993, s.121. Yakîni kalbin eylemi olarak nitelendirilen bir diğer isim Süfyân-ı Sevrî (ö.161/778)’dir. Ona, “*Yakîn nedir?*” diye sorulmuş, Süfyân, “*Yakîn, kalbde bulunan bir fiildir, o sıhhatli olunca, marifet sabit olur; yakîn, başına gelen her şeyin Hakla sana geldiğini bilmendir veya va’d olunanın sana gözle görülür hale gelmesi, hatta daha da aşikâr olmasıdır. Yani va’d olunanın hazır olması, belki bundan fazla apaçık olmasıdır*” şeklinde cevap vermiştir.” Attar, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, s.263. Süfyân’ın burada verdiği bilgilere göre o, yakîni kalbin bir eylemi olarak kabul etmiş ve sağlıklı bir yakîn anlayışının kişiye marifete ulaştıracağını kabul etmiştir. Yine onun bu ifadeleri, Hakk’ın kudreti karşısında kulun acizliğini fark edip emir ve yasaklar konusunda takınması gereken tavırla yakîn kavramı arasında bir bağ kurduğuna işaret olarak kabul edilebilir.

¹¹ Zafer Erginli (Ed.), *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kalem Yay., 2006, s.1231.

¹² Attar, *Tezkiretü’l-Evliya*, s.193.

linin yakîn ile olacağını, aklın kişiyi Allah'tan alıkoyacağını dile getirmiştir.¹³ Aynı minvalde Gazâlî (ö.505/1111) de duyuların ve aklın yakînî bilgiyi elde etmede yetersiz ve yanıltıcı olduklarına dikkat çekerek, şüpheden kurtuluşunun delil ve önermeler tanzim ederek değil, Allah'ın kalbe attığı bir nur sayesinde olduğunu ileri sürmüştür.¹⁴

Yakîni marifetin ilk makamı olarak gören Sehl b. Abdullah (ö.283/896), kulun kalbine ihsan edilen bir yakînle bedeninin sükûna ereceğini, organlarına tevekkül verileceğini ve kişinin bunlar vesilesiyle dünyada ve ahirette selamete kavuşacağını bildirmiştir.¹⁵ Burada kastedilen kulun rıza makamına ulaşmış Allah'tan gelen her şeye razı olması durumudur. Allah'tan gelene dünyada razı olan kul, âhirette de razı olunan konumunda bulunacak ve dolayısıyla dünya ve ahiret saadetine erişecektir. Nitekim Serî-i Sakatî (ö.251/865) füyûzât sayesinde kalbin halden hale geçerek coşması esnasında bile kulun harekete geçmesinin kendisine bir yarar sağlamayacağını, takdir edilmiş olanın değişmeyeceğini bilerek, sükûnet içinde bulunmasını yakîn olarak tarif etmiştir.¹⁶ Yakîn hali her ne kadar kişiye ilâhî lütuflar sunsa da sûfler arasında, bu hâlin coşkun etkisine karşın sükûnet halinin asıl olması daha uygun görülmüştür.

Mesnevî'de Hz. Musa'nın Allah'a niyazı anlatılırken yakîn halinin kendisine sükûnet sunduğundan ama gizli olan şeyleri görme arzusunun onu coşturduğundan şu şekilde bahsedilmiştir: *"Musa, "Ey kerem sahibi, ey her işi yapan, ey bir an zikri, uzun bir ömre bedel olan Allah! Bu balçık âleminde eğri büğrü bir iz gördüm. Gönül melekler gibi itiraz etti. "Bir nakış yapıp ona fesat tohumunu ekmekteki maksat nedir? Zulüm ve fesat ateşini alevlendirip mescidi de, secde edenleri de yakmakta ne hikmet var? Bir yalvarış için kan ve irin kaynağını coşturmak neden?" dedim. Ben bunların aynı hikmet olduğunu biliyorum. Fakat maksadım, bu hikmetin büsbütün açığa çıkması ve benim açıkça görmem. O yakîn bana "Sus" dediği halde görme hırsı " hayır, coş!" demekte. Sen, Meleklerle sırrını gösterdin. Böyle bir lezzet, kahır ve mihnete değer!"¹⁷*

Nitekim Mevlânâ'nın (ö.672/1273) seleflerinden Kelâbâzî de kişinin yakîn durumunu marifetin ilk makamı olarak görür; onun bedeninin bununla sükûna kavuşacağını söyler. İkinci makamının tevekkül olduğunu kişinin bununla dünyada selamete ulaşacağını, üçüncü makamda da kişinin gönlüne bir hayat verildiğini, bununla da ahirette kurtuluşa ereceğini belirtir. Kelâbâzî ayrıca, yakîni, "umumun yakîni" ve "husûsun yakîni" şeklinde ikiye ayırır. İh-

¹³ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricu's Sâlikîn*, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, c.II, s.416.

¹⁴ Bedriye Reis, *Gazâlî'de Marifet-Ahlâk ilişkisi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Bursa, 2009. Tez 2011 yılında *Gazâlî'de Ahlak-Marifet ilişkisi* adıyla, Emin Yayınları tarafından basılmıştır.

¹⁵ Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s.157.

¹⁶ Ebü'l-Kasım Zeynüislam Abdülkerim b. Hevazin Kuşeyrî, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye fi ilmi't-tasavvuf*, thk. Maruf Zerik, Ali Abdulmecid Baltacı, Beyrut: Dâru'l-Cil, 1990, s.181.

¹⁷ Mevlânâ Celâleddin Rûmî, *Mesnevî*, çev. Veled İzbudak, der. Abdülbaki Gölpınarlı, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., 2004, c.II, b.1816-1823.

san hadisinde olduğu şeliyle kişinin Allah'ı görüyormuş gibi ibadet etmesi hususî bir yakîndir. Kişi görmese de Allah'ın o kişiyi görmesi "umûmî bir yakîn"dir.¹⁸ Yakîn durumunda sükûnetin asıl olmasını önceleyen bir diğer sûfî olan Cüneyd-i Bağdâdî (ö.297/909) yakîni "*şüphenin ortadan kalkması*,¹⁹ *değişmeyen ilmin kalpte karar kılması*"²⁰ olarak tanımlamıştır. O, yakîn sayesinde kulun elde etmiş olduğu ilâhî mükâfat ve kerametleri kullanmasından ziyade, sükûnet halinin devamını öncelemiş, bazı kimselerin yakîn vesilesiyle su üstünde yürüdüğünü bazılarının ise yakîn açısından daha üstün olmalarına rağmen susuzluktan öldüğünü söylemiştir.²¹ Tasavvuf metafiziğinin başta gelen isimlerinden İbnü'l-Arabî (ö.638/1240), yakîne Cüneyd ile aynı anlamı vermiş, onu, "*bilginin insan nefsinde karar kılması*" olarak tanımlamıştır.²² O, yakîn kelimesinin 'suyun havuzda durulması' anlamına işaret ederek, yakînin "*imanın kalbe yerleşip karar kılması*" anlamına geldiğini söylemiştir.²³ Yakîn ehlinde olan kimselerin cansızlarla konuşabileceğini belirtmiş ve bunu da taşların Hz. Peygamber ile konuşması, zehirli koyunun etinin zehrini O'na söylemesi, çakıl taşlarının Allah'ı tespih etmeleri gibi olaylarla örneklemiştir.²⁴ Ayrıca İbnü'l-Arabî yakîni, her türlü şüphe, ıstırap, endişe ve korkudan uzak bir makam olarak gördüğü için, açlık, susuzluk, sıcaklık soğuk vb. gibi korku ve endişeleri bu makama aykırı olarak nitelemiştir. Yakîn mertebesine ulaşan kimsenin her türlü kaygıdan uzak olarak tam sükûnet üzere bulunacağını belirten İbnü'l-Arabî, böyle olmakla beraber, hakiki anlamda yakîn mertebesine ulaşmanın mümkün olmadığına değinmiştir. Ona göre kul, kendi aslî mertebesi, hakikati itibariyle sürekli bir ıstırap ve korku içerisinde ve bu nedenle gerçek anlamda sükûnete ulaşması mümkün değildir. İbnü'l-Arabî, bu husustaki görüşünü varlık anlayışıyla da desteklemiştir. Ona göre, her an yeni bir oluş üzere yeniden yaratılan ve her an değişme ve yenilenme üzere bulunan kulun gerçek anlamda sükûnete, dolayısıyla da yakîne ulaşması mümkün gözükmemektedir. Mümkün varlık olmasından dolayı sürekli yeni bir yaratılış içerisinde olan kulun aslî mertebesinden, hakikatinden çıkması da mümkün değildir. Çünkü bir şeyin hakikatinin dışına çıkması muhaldir. Hatta İbnü'l-Arabî'ye göre, melekler dahi yakîn üzere bulunmazlar. Zira onlar da mekr-i ilâhîden emin olmayıp korku içerisinde; korkuyla birlikte de sükûnet ve yakîn olamaz.²⁵ İbnü'l-Arabî'nin, yakîni bir veçheden ulaşılabilecek bir şey olarak görürken diğer bir veçheden beşer takatinin yetmediği bir özellik olarak değerlendirdiğini görmekteyiz.

¹⁸ Vahit Göktaş, *Kelâbâzî ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s.246.

¹⁹ Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s.121.

²⁰ Cevziyye, *Medâricu's Sâlikîn*, c.II, s.415.

²¹ Cevziyye, *age*, c.II, s.416.

²² Çağfer Karadaş, *Yakîn ve İtikad*, Kelamda Bilgi Problemi: Bildiriler, 2003, s.237.

²³ Muhyiddin, İbn Arabî, *Kitâbü'l-Yakîn*, çev. Osman Yolcuoğlu, İstanbul: Gelenek Yay., 2016, s.19.

²⁴ İbn Arabî, *Kitâbü'l-Yakîn*, s.28-29.

²⁵ M. Mustafa Çakmaklıoğlu, *İbn Arabî'de Ma'rifetin İfadesi*, İstanbul: İnsan Yay., 2007, s.235.

İbn Atâullah el-İskenderî (ö.709/1309), insanın ölmeden önce yakîne kavuşmasıyla birlikte hakikatleri idrak edebileceğini kastederek şöyle demiştir: “Eğer yakîn nuru içine doğsaydı, ahiretin, ona irtihal etmeye ihtiyaç duymayacak kadar yakınında olduğunu, dünyadaki güzelliklerin üzerindeki perde kalınca, fanilikle kararmış gerçek yüzlerin nasıl olduğunu görürdün.”²⁶ O, bu sözle kişinin yakîn nuruna kavuşmasıyla birlikte birçok hakikati daha dünyada iken kavrayacağını vurgulamıştır. Nitekim Abdülkâdir-i Geylânî (ö.561/1165-66), yakînin öneminden bahsederken, kişinin nefsini hesaba çekmeye alıştıktan sonra yakîn derecesini bulmaya çalışmasını tavsiye etmiştir. O yakîni, imanın özü ve hulasası olarak tanımlamış, farz olan ibadetlerin ancak yakînle eda edileceğini, dünyadan gönül çekmek için yine yakînin gerektiğini belirtmiştir.²⁷ Aynı şekilde farklı ifadelerle de olsa İmam-ı Rabbânî (ö. 1034/1624), insanın yaratılmasındaki amacın Allah’a ibadet etmek, ibadetin maksadının ise imanın hakikati olan yakîni elde etmek olduğunu belirtmiştir.²⁸

Birçok tasavvufî terimde olduğu gibi sûfler arasında yâkinin de hâl mi yoksa makam mı olduğu hususunda farklı görüşler vardır. Bazı sûfler onu hâllerden kabul etmiş ve kesbî olmayan bir hâl olarak görmüş, bazıları da makam olarak niteleyerek “Makamların başı marifettir, sonra yakîn, sonra tasdik, sonra ihlâs, sonra şehadet ve taat gelir”²⁹ demişlerdir. Nitekim Mekkî (ö.386/996), yakîni tevbe, takva, sabır, şükür, recâ, havf, zühd, tevekkül, rıza ve muhabbet makamlarının aslı kabul etmiş, bu makamların hepsinin yakîn sayesinde meydana geldiğinin üzerinde durmuştur.³⁰ Mekkî’nin bu görüşünün tam zıddını selefi Serrâc’da (ö.378/988) görmekteyiz. Zira o, yakîni hâl olarak zikretmiş, onu bütün hâllerin aslı, nihayeti ve bâtını olarak görmüş, hâllerin hepsini yakînin zâhiri olarak zikretmiştir.³¹ *Risâle*’de Kuşeyrî, yakîni hem hâl hem de makam olarak zikretmiştir. Kuşeyrî’de bir kavram, makam olabileceği gibi hâl de olabilmektedir. Çünkü onun sistemi gereği, bir makam, hâle dönüşebilmektedir. Kuşeyrî, yakîn kavramını, genelde hâller bölümünde işlemiş olsa da, makamlar bölümünde de bu kavramı ele almıştır.³²

Kuşeyrî, yakîne ulaşmak hususunda bu kavram hakkında kelam edenlerin ihtilafa düştüklerini belirtmiştir. O, yakînin bir yönüyle kulun gayretiyle kesbî, diğer bir yönüyle ise Allah’ın bağışlamasıyla vehbî olduğunu ifade et-

²⁶ İbn Atâullah el-İskenderî, *Hikem-i Atâiyye*, Şerh ve tahlil: Muhammed Saîd Ramazan Bûtî, Dımaşk: Dârü’l- Fikr, 2003, s.460.

²⁷ Abdülkâdir Cilânî, el-Fethu’r-Rabbânî ve’l-feyzü’l-Rahmânî, Kaddemehu; el-Doktor Muhammed’us-Sabbâh, Daru Mektebeti’l-Hayât, et-Tabu’l-Ülâ, 1995, ss.385-386.

²⁸ İman-ı Rabbanî, *Mektubât*, c.II, m. no. 97, İstanbul: Fazilet Neşriyat, ts., s.102.

²⁹ Erginli (Ed.). *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.1237.

³⁰ Ebû Tâlib Mekkî, *Kâtü’l-kulûb* tash. Kalemî Abdulhafız Fergalî, Kâhire: Matba’atü’l-Envârî’l-Muhammediye, 1975, c.I, s.208-209.

³¹ Ebû Nasr Abdullah b. Ali et-Tusi Serrâc, *el-Lüma’*, thk. Abdulhalim Mahmûd, Tâhâ Abdalbâkî Surûr, Kahire: Dârü’l-Kütübi’l-Hadise bi Mısır, 1960, s.103-104.

³² Yüksel Göztepe, *Tasavvufta Temel Kavramlar “Haller ve Makamlar”-Kuşeyrî Örneği*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yay., 2012, s.421.

miştir.³³ Sehl ise yakîni, imanın artması olarak gördüğünden, “*iman kesbî olduğu gibi yakîn de kesbîdir*”, demiştir. Kavrama hem kesbî hem de vehbî yönüyle bakanlardan biri olan İbn Kayyım (ö.751/1350), yakînînin sebepleri itibariyle kesbî, zâtî itibariyle vehbî olduğunu söylemiştir.³⁴ Aynı şekilde Gazâlî’nin de bizzat yakînînin Allah’ın kalbine attığı bir nur sayesinde gerçekleştiğini belirtmesi, onun yakînînin vehbî olduğu düşüncesine sahip olduğunu gösteren bir veri niteliğindedir. Mevlânâ da Mesnevî’sinde zikrettiği “*Tanrı kimin ruhuna mehenk korsa ancak o kişi, yakîni şüpheden ayırt edebilir*”³⁵ sözüyle onun vehbî olduğuna vurgu yapmıştır.

Âyet ve Hadislerde Yakîn Kavramı

Kur’ân’da yakîn kelimesi ve türevleri yirmi sekiz âyette yer almakta, bunlardan yirmisinde inançtaki kesinlik kastedilmektedir.³⁶ İbnü’l-Cevzî (ö.597/1201), yakînînin tasdik, sıdk, müşâhede, ölüm ve yakîn ilmi olmak üzere beş ayrı anlamından bahsetmektedir.³⁷ وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَيَالْآخِرَةَ هُمْ يُؤْمِنُونَ “(Yine onlar, (Hak katından) sana indirilen (Kur’ân-ı Kerîm’e) ve senden evvel indirilenler(in asılların)a iman edip ahirete de kesinlikle inanırlar)”³⁸ ayetini Kuşeyrî, yakîn bahsinin başında zikrederek konuyu değerlendirmeye başlamıştır. Bu ayette yakîn kelimesi, sözlük anlamıyla bağlantılı olarak şüphesiz ve kesin bilgi olarak kullanılmıştır. Yakîn kelimesinin bu anlamda kullanıldığı bir başka ayet ise, وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُؤْمِنِينَ “(Kesin inananlar için yeryüzünde nice deliller vardır)”³⁹ âyetidir. Âyette geçen “mûkînîn” kelimesini müfessirler genellikle, “*ibret gözüyle bakıp sağlam bir düşünce ile kesin bir inanca ulaşanlar yahut bu yolla inançlarını pekiştirenler*” şeklinde açıklamışlardır. Zemahşerî (ö.538/1144), âyette geçen “mûkînîn” kelimesine “*Bunlar, kesin delile dayalı ve gerçeğe ulaştıran doğru yolu izleyen muvahhidlerdir (Allah’ın birliğine inananlar)*”⁴⁰ şeklinde bir açıklama getirmiştir. Kelime, Bakara Sûresi’nin 118. âyetinde yine aynı manaya gelecek şekilde “(Biz kesin inanan kimseler için âyetleri apaçık gösterdik)”⁴¹ şeklinde kullanılmıştır. İfadenin kesin bilgi anlamına geldiği bir başka

³³ Göztepe, *Tasavvufta Temel Kavramlar*, s.421 vd. Sehl b. Abdullah, Hakk’tan başka bir şeyle huzur bulan bir kalbe yakînînin kokusunun dahi verilmeyeceğini belirterek yakîn duygusunun kalpten masiva denilen Hakk’ın dışındaki her şeyin sevgisinin çıkarılmasıyla elde edilebileceğine işaret etmiştir. O, “*İçinde Allah Teâlâ’nın razı olmadığı bir şey barındıran bir kalbe, herhangi bir nurun girmesi yasaklanmıştır*” şeklindeki ifadeleriyle de Hakk’ın rızası ile ilahî nurların kalbe akması arasında orantılı bir ilişki olduğunu gündeme taşımıştır. Attar, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, s.346.

³⁴ Cevziyye, *Medâricü’s Sâlikîn*, c.II, s.414.

³⁵ *Mesnevî*, c.I, b.300.

³⁶ Osman Demir, “Yakîn”, *DİA*, c.XLIII, s.271.

³⁷ Mahmud Esad Erkaya, *Kur’ân Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2015, s.136.

³⁸ Bakara, 2/4.

³⁹ Zâriyat, 51/20.

⁴⁰ Komisyon, *Kur’an Yolu Tefsiri* DİB Yay., Ankara 2004, c.V,s.126.

⁴¹ Bakara, 2/118.

örnek ise وَإِذَا قِيلَ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَالسَّاعَةُ لَا رَيْبَ فِيهَا قُلْتُمْ مَا نَدْرِي مَا السَّاعَةُ إِنَّ نَظْرُونا إِلَّا ظَنًّا وَمَا نَحْنُ بِمُحْسِبِينَ ((Size:)) "Allah'ın vaadi gerçektir. (Kiyamet) saat(in)de asla şüphe yoktur." denildiği zaman: "O saatin ne olduğunu bilmiyoruz. Biz, ancak (onun) bir tahmin/bir kuruntu olduğunu sanıyoruz, kesin bilgi elde etmiş değiliz" demiştiniz"⁴² âyetidir. Bu iki âyette de yakîn kelimesi ve türevleri sözlük anlamında olduğu gibi "şüpheye yer bırakmayan kesin bilgi" manasında kullanılmıştır. Ayrıca Nisâ suresinde Hz. İsa'nın çarمیha gerilme hadisesi anlatılırken de yakîn kelimesi kullanılmıştır. وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ يَحْيَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَّوْهُ وَمَا قَتَلُوهُ بِقَوْلِ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا " ("Allah elçisi Meryem oğlu İsa Mesîh'i öldürdük" demeleri yüzünden... Hâlbuki onu ne öldürdüler ne de çarمیha gerdiler; (başkası ona benzer kılındığı için) şüphe içine düşürdüler. Onun hakkında ihtilâfa düşenler bu konuda tam bir kararsızlık içindedirler. Bu hususta zanna uyma dışında hiçbir bilgileri yoktur ve kesin olarak onu öldürmemişlerdir)"⁴³ Âyette Hz. İsa'nın ölümü hakkında onu öldürmek isteyenlerin kesin bilgisinin olmadığı tam aksine şüphe içerisinde oldukları yakîn kelimesi kullanılarak anlatılmıştır. Hüdhdü'ün, Hz. Süleyman'a Sebe kavminden getirdiği kesin bilgiyi aktarırken kullanılan kelime de yakîn kelimesidir. "DERKEN غَيْرِ بَعِيدٍ فَقَالَ أَحَطْتُ بِمَا لَمْ حِطُّ بِهِ وَجَنَّاتُ مِنْ سَبَأٍ بِسَاءِ بَقِيَّةٍ ((Derken çok geçmeden (Hüdhdü) gelip dedi ki: "Ben senin bilmediğin (bir hakikat)i öğrendim ve sana (Yemen'deki) Sebe (kavmin)den doğruluğu kesin bir haber getirdim.)"⁴⁴ وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أُمَّةً يُهْتَدُونَ بِأَمْرِنَا لَعْنَا صَبْرًا وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يُوقِنُونَ " (Sabrettikleri ve (Tevrat'taki) âyetlerimize kesin inandıkları zaman, içlerinden (onları) emrimizle doğru yola çağırıp götürecektir önderler yetiştirdik)"⁴⁵ âyetinde de Allah, Yahudilere verilen kitaptan bahsederken onların inanmalarını yakîn kelimesiyle tanımlayarak "kesin inandıkları zaman" demiştir.

Yakîn kelimesinin kesin ve açık bilgi anlamını ifade eder nitelikte hadislerde de kullanıldığı göze çarpmaktadır. Resulullah'ın dua ederken "...Allah'ım bana yakînî bir iman ver ki kendisinden sonra bir küfür olmasın dünyada ve ahirette senin ikramına erebileceğim bir rahmet ver..."⁴⁶ ve "...Yakininden öyle bir hisse lutfet ki dünyevi musibetlere tahammül kolaylaşsın..."⁴⁷ ifadelerinde yer verdiği yakîn kelimesi de kesin bilgi anlamında kullanılmıştır. Resulullah'ın namazda şüpheye düşüldüğü zaman tekrar kılınmasını buyurduğu hadisi şerifte de yakîn kelimesi şekkin zıttı olan kesin bilgi olarak nakledilmiştir. Hadis, şu şekildedir: "Sizden biri namazında (kaç rekât kıldığında) şüpheye düşerse, şüphe edileni atsın (kılınmamış kabul etsin) ve

⁴² Casiye, 45/32.

⁴³ Nisâ, 4/157.

⁴⁴ Neml, 27/22.

⁴⁵ Secde, 32/24.

⁴⁶ Tirmizî, Daavât, 30.

⁴⁷ Tirmizî, Daavât, 73.

namazını kesin bildiğine (az olana) göre tamamlasın.”⁴⁸ Bunların yanı sıra “Kim kalbindeki ihlasla ya da kalbindeki kesin imanla Allah’tan başka ilah olmadığına şehâdet ederse cehennem ateşine girmez, (cennete girer).”⁴⁹, “Müezzinin söylediklerini bilerek ve inanarak (yakînen) tekrar eden Cennet’e girer”⁵⁰ hadislerinde geçen aynı kelimeler kesinlik ifade etmek için kullanılmıştır.

Görüldüğü üzere hem âyetlerde hem de hadislerde yakîn kelimesine en sık yüklenen anlamlardan birisi “kesin bilgi, şüphenin zıddı” anlamlarıdır. Bu ifadeler zâhirî bağlamda bilginin kesinliğini vurgulamasının yanı sıra bâtinî olarak Allah’tan kula ihsan edilen yakınlık ve doğru inanç anlamlarını da ihtiva etmektedir.

Yakîn konusunda çok sık zikredilen ayetlerden bir tanesi *وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ* “(Sana (gelmesi) kesin olan (ölüm) gelinceye kadar da Rabbine ibadet (ve bütün emirlerine itaat) et)”⁵¹ âyetidir. Müfessirlerin çoğu buradaki yakîn kelimesinin ölüm anlamında kullanıldığına dikkat çekmiştir. Kuşeyrî bu âyeti yakîn gelinceye kadar nefse muhalefet etmek şeklinde yorumlamıştır.⁵² Füsûs şarihlerinden Abdullah-ı Bosnevî (ö.1054/1644), “Sırr-ı Yakîn” adında bir risâle kaleme almış ve burada *وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ* âyetinin tefsirini genel kanaatten farklı olarak “bu ayetteki yakînden ilahî murad, vech-i kadimin, mucid-i kadiminin zatıyla ve vücud- i kadimle ayan olmasından başka bir şey değildir. Yani vech-i kadimin şühûdundan ibarettir, başka bir manaya gelmemektedir. Bu da, mümkün şeylerin köleliğinden ve kevnlerin sıfat kaydından hürriyete kavuşmuş, onun zât sıfatı olan tam ibadete ve mahza ubudiyete uyumlu hale gelmiş o kulun ibadetinin sonucudur”⁵³ diyerek yakîn kelimesine müşâhede manası vermiştir. İbnü’l-Arabî ise Bosnevînin aksine genel kanaate uygun olarak burada kastedilen mananın ölüm olduğunu, çünkü ölümün kesin olarak gerçekleşeceğini belirtmiştir.⁵⁴ Bosnevî gibi bu ayette geçen yakîn kelimesine bazı âlimler tarafından farklı manalar verilmiş olsa da, genel itibariyle tefsirlerde geçtiği kadarıyla kelimenin “ölüm” manasında olduğuna dair yaygın kanaat hâkim olmuştur. Osmân b. Maz’ûn’un cenazesi anlatılırken Rasulullah’ın söylemiş olduğu “vallahi şimdi ona yakîn gelmiştir. Ben de onun için elbette hayır ve saadet umarım”⁵⁵ sözünde de yakîn kelimesi tıpkı Hicr Sûresi’nde geçtiği gibi ölüm anlamında kullanılmıştır. Bu hadis nakledilirken yakîn kelimesinin kullanıldığı zaman döngüsü de zikredildiği için kelimeye genelde “ölüm” manasının dışında bir anlam yüklenmemiştir.

⁴⁸ Müslim, *Mesacid*, 88; Ebû Davud, *Salat*, 197; Tirmizî, *Salat*, 291.

⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V/236.

⁵⁰ Nesâî, *Ezan*, 34

⁵¹ Hicr, 15/99.

⁵² Bkz: Göztepe, *Tasavvufta Temel Kavramlar*, s.424.

⁵³ Ali Ekber Ziyaî, *Abdullah Bosnevî Efendi (ö. 1054/1644) ve “Sırr-ı Yakîn” Risalesi*, Misbah: İslamî Dü-şünce ve Araştırma Dergisi, 2014, c.III, s.9, 87.

⁵⁴ İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Litera Yay., 2015, c.VIII, s.98.

⁵⁵ Buhari, *Şehâdât*, 30.

İbnü'l-Arabî, yakîn geldiği zaman kulun ibadet eden ve edilenin kim olduğunu, zâhirin mazhardaki etkisinin ve mazharın zâhire neyi verdiğinin öğrenileceğini belirtmiştir. Ona göre yakîn, nefste arzu edilen şeyin hükmünün gerçekleşen şeyin hükmü gibi olmasıdır. O düşüncesine delil olarak *آتَىٰ أَمْرَ اللَّهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ ۖ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ* "(Allah'ın (kıyamet ve azapla ilgili) emri geldi; artık onu çabuklaştırmak istemeyin. O, (müşriklerin) eş tuttukları şeylerden münezzehtir (tamamen uzak) ve yücedir)"⁵⁶ ayetini zikretmiştir. "Allah'ın emri geldi" ifadesi henüz gelmemiş bile olsa, mümin kimse tarafından geleceğine net olarak iman edilen bir ifadedir. Onun gelip gelmemesi arasında mümin kimse için bir fark yoktur. Bu davranış "*Perde kalksaydı yakînim artmazdı*"⁵⁷ sözüyle aynı manaya gelmektedir.⁵⁸ Yani kul, imanının derecesini kastederek zaten her şeyi yakînen, apaçık bildiğini söylemiş ve gizli olan sırların zâhir olmasıyla yakînin artmayacağını dile getirmiş olmaktadır. Bu söz, yakîn kelimesinin sözlük anlamı olan "*sükûnete kavuşmak*" tanımı, İbnü'l-Arabî'nin yakîne vermiş olduğu anlam ve Cüneyd Bağdâdî'nin, "*Bazı kimseler yakîn vesilesiyle su üstünde yürüdü bazıları ise yakîn açısından daha üstün olmalarına rağmen su-suzluktan öldü*" sözüyle bağlantılı olarak değerlendirilmelidir. Bazı kaynaklarda bu sözün galebe ve vecd halinde dile getirilmiş olduğu da belirtilmiştir.⁵⁹

Sûflerin yakîn konusunda temas ettikleri bir diğer nokta, onun artıp artmaması mevzusudur. Sûfler arasında insanın imanî konularda sahip olduğu delillerin çokluğu ve açıklığının yakîni artıracığı görüşü hâkimdir. Delillerin zayıf oluşu yakînde noksanlık olarak kabul edilmiştir. Yakînin aslında olacak bir noksanlık, şüpheye yol açması ve bunun da imana zarar vermesi göz önünde bulundurulduğunda bu noksanlığın, yakînin aslındaki noksanlık değil, gücündeki noksanlık olacağı söylenmiştir. Kur'ân'da imanın artışından bahseden âyetler,⁶⁰ yakînin ve bunun sonucu olarak imanın güçlenmesini anlatmaktadır. Kur'an'a göre, yakînin sınırından söz edilemez. Müminlerin bu konudaki sorgulamaları, bir tereddüdün sonucu değil, ilahî hikmet ve kudret karşısındaki duydukları hayretin, yakînde daha ileri bir dereceye ulaşma çabası olarak değerlendirilebilir. Hz. İbrahim, Hz. Üzeyir ve Havarilerle ilgili kıssalar, bu konuda birer örnektir. Bu kıssalara göre Hz. İbrahim⁶¹ ve Hz. Üzeyir,⁶² Allah'ın ölüleri nasıl dirilteceğini öğrenmek isterken, Havariler de gökten sofranın indirilmesi şeklinde bir talepte bulunmuşlar ve bu taleplerinin yakînlerinin artması için⁶³ olduğunu belirtmişlerdir. Örneğin Hz. İbrahim'in

⁵⁶ Nahl, 16/1.

⁵⁷ Bu sözün Resulullah veya Hz. Ali'ye ait olduğuna dair rivayetler olsa da, İbn Kayyın el-Cevziyye sözün Âmir b. Abdi Kays'a ait olduğunu belirtmiştir. (el-Cevziyye, *Medâricu's Sâlikîn*, s.417)

⁵⁸ İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, c.VII, 278-279.

⁵⁹ Serrâc, *el-Lüma'*, s.102.

⁶⁰ Âl-i İmrân, 3/174; Tevbe, 124; Fetih, 48/4; Müddessir, 74/31; Zariyat, 51/20-21; Câsiye, 45/4.

⁶¹ Bakara, 2/260.

⁶² Bakara, 2/259.

⁶³ Mâide, 5/111-113.

yeniden yaratılmayı görmeyi talep etmesi, imanî bir eksiklik değil, inanmış olduğu yeniden yaratılışın keyfiyetini görme konusundaki arzusunu ortaya koyması olarak kabul edilmiştir. İbn Hazm (ö.456/1064), “*görülmeyen şeyleri görmek arzusu şüphe olsaydı, bizlerin dünyadaki görmediğimiz bir takım canlıları, nehirleri, ülkeleri ve denizleri görmeye olan arzumuz da onların gerçekliği hakkında şüphe sayılırdı. Hâlbuki biz, görmediğimiz halde bunların varlığı hakkında şüphe taşımamaktayız*” demiştir.⁶⁴ Kişinin yakîninin arttığı oranda kalbinde bir nur doğacağını belirten Abdullah-ı Antâkî'nin (ö.239/853) yakîn terimini tarifinde zikrettiği gibi, sâlik, kalbine ulaşan bir nur sayesinde, kalpte bulunan şüpheleri yok eder. Sâlikin kalbinde tereddüt ve şüpheler yok olduğu için oraya Allah'a şükretme duygusu ve Allah'tan korkma hissi dolar. Sâlikin, yakîne nisbî de olsa kavuşması sayesinde rızık hususunda geleceğe ait kaygıları gider de yarını pek az düşünür hâle ulaşır.⁶⁵

Yakînin artması konusunda Hz. Peygamber'den rivayet edilen “*Allah kardeşim İsa'ya rahmet etsin, eğer yakîni artsaydı muhakkak havada yürürdü*” hadisi sıkça zikredilmiştir.⁶⁶ Cüneyd, Resulullah'ın bu sözü kendi halini anlatmak için söylediğini belirtmiştir. Hz. İsa'nın yakîni sayesinde suyun üzerinde yürüdüğünü, Hz. Peygamberin ise Miraç gecesi, Hz. İsa'nın yakîninden daha kuvvetli bir yakîn ile havada yürüdüğünü belirtmiştir.⁶⁷ İbnü'l-Arabî'ye göre, bu hadiste kastedilenin Miraç gecesindeki yürüyüş olduğu ve bunun yakîn vasıtasıyla gerçekleştiği yorumu yerinde bir yorum değildir. Çünkü Hz. Peygamber'i, Allah, âyetlerini göstermek için yürütmüş, Burak ve Refref ile taşımıştır. Hz. Peygamber'den böyle bir hadisin bu anlama işaret edecek şekilde değerlendirilmesinin sahih olmayacağını belirtmiştir. Yine o, yakîn bakımından kimsenin Hz. Peygamber'den üstün olamayacağını belirterek, onun yakîni sayesinde havada yürümediğini (ancak yakîninin gene de kalbinde olduğunu), havada yürüyenin Cebrail'in getirmiş olduğu Burak olduğunu söylemiştir.⁶⁸ İbnü'l-Arabî, bu bağlamda bir şeye daha dikkat çekmiştir. Evliyanın havada yürümesi, onların, Hz. İsa'dan daha üstün olduğunun bir göstergesi değildir. Evliyanın kerameti, peygambere yakınlığından dolayıdır. Yoksa evliya kendisini peygamberle aynı derecede göremez. İbnü'l-Arabî, bu durumu “*Peygamber peygamberdir, sen de sensin. Ast astla yarışır, üst üstle yarışır*” cümlesiyle ifade etmiştir.⁶⁹

Yakîn kelimesinin kullanıldığı âyetlere tekrar bakacak olursak, kelimenin ölüm anlamında kullanıldığı bir başka âyetin *حَتَّىٰ آئِنَا إِلَيَّ ۖ* “(Nihayet (bu halde iken) bize (gelmesi) kesin olan (ölüm) gelip çattı)”⁷⁰ âyeti olduğunu gö-

⁶⁴ Kadir Polater, *Kur'an'a Göre Bilgi-İman İlişkisi ve Yakîn Kavramı*, EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler, 2013, c. XVII, s.55, 62-63.

⁶⁵ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s.178-179.

⁶⁶ Deylemî, *el-Firdevs*, c.III, s.370.

⁶⁷ Serrâc, *el-Lüma'*, s.161.

⁶⁸ İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, c.VII, s.279.

⁶⁹ İbn Arabî, *Kitâbü'l-Yakîn*, s.39.

⁷⁰ Müddessir, 74/47.

rürüz. Allah'ı yalanlayanların kıyamet günü düştükleri durum anlatılırken, ahirete inanmayanların o gün geldiğinde suçlarını itiraf edeceklerini ve bu haldeyken ölümün kendilerini bulduğunu anlatacakları ayetlerde, yakîn kelimesiyle kastedilenin ölüm olduğu zikredilmiştir.

Yakînın Mertebeleri ve Yakîn İle Bağlantılı Bazı Kavramlar

Sûfî düşüncede yakîn mertebeleri, üç kısma ayrılmıştır; ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn. İlme'l-yakîn, bir şey hakkında habere dayanan bilgi,⁷¹ açıklamaya gerek duymayacak şekilde delil gücüne dayanarak bilinmeyen hakkında bir sükûn ve itminanın oluşması,⁷² bilgi ile elde edilen yakîn hali⁷³olarak tanımlanmıştır.⁷⁴ Bu yakîne sahip olan kimsenin örneği, istidlal vesilesiyle güneşin sıcaklığını ve varlığını kesin olarak bilen kimsenin durumu gibidir.⁷⁵ Kur'ân'da **كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ** “(Eğer siz kesin bilgi ile (hakikati) bilseydiniz (böyle yapmaz, dünyalıklarla övünmezsiniz)”)”⁷⁶ âyeti bu mertebeye işaret olarak zikredilmiştir. İlme'l-yakîn kavramı, ölümü hatırlama durumunda kişinin dünyalıklardan ziyade ahirete önem vereceğini anlatarak Kur'ân'ı Kerîm'de sadece bu ayette kullanılmıştır.

Ayne'l-yakîn, gözün her şeye yayılmış olan Allah'ın birliğini görerek delilden müstağni kalmasıyla meydana gelen sükûn ve rahatlık,⁷⁷ bir şey hakkında, görmek suretiyle elde edilen bilgi⁷⁸ ve delili görmek⁷⁹ olarak tarif edilmiştir. Tekâür Sûresi'nin devamında geçen **فَلَمْ تَسْأَلْنَاهَا عَنِ الْيَقِينِ** “(Yine and olsun ki siz onu yakîn gözüyle (kendi gözlerinizle) göreceksiniz)”)”⁸⁰ âyet, Kur'ân'da ayne'l-yakîn kavramının kullanılmış olduğu ayettir.

Hakka'l-yakîn ise, “sıfat tecellilerinden sonra zât tecellisinin meydana gelmesi,⁸¹ ayn-ı cem makamında Hakk'ın şühûdu⁸², gerçek ve tam yakîn hâli,⁸³ bir şey hakkında o şeyi yaşayarak, onunla iç içe olarak elde edilen kesin bilgi”⁸⁴ şeklinde tarif edilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'deki **إِنَّ هَذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ** “(Şüp-

⁷¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.532; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.386.

⁷² Kâşânî, *Letâifü'l-İ'lam*, s.723.

⁷³ Cerrahî, *Istilahat-ı Sofiyye*, s.425.

⁷⁴ Sehl b. Abdullah, “Marifetin ilk makamı, kulun sırrına bir yakîn verilmesi ve bütün uzuvlarının bu yakîn içinde huzur ve sükûnun bulmasıdır” şeklindeki tespitiyle bu noktaya vurgu yapmıştır. Sehl, bu yönüyle yakînin, kötü hatıralar ve düşüncelerden kişiyi kurtaracağını da dile getirmiştir. Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s.350.

⁷⁵ Seyyid Cafer Seccâdi, *Ferheng-i Istilahat ve Tabirat-ı İrfânî (Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü)*, çev. Hakkı Uygur, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007, s.230.

⁷⁶ Tekâsür, 102/5.

⁷⁷ Kâşânî, *Letâifü'l-İ'lam*, s.723.

⁷⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.532; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.386.

⁷⁹ Cerrahî, *Istilahat-ı Sofiyye*, s.425.

⁸⁰ Tekâsür, 102/7.

⁸¹ Kâşânî, *Letâifü'l-İ'lam*, s.723.

⁸² Seccâdi, *Ferheng-i Istilahat*, s.169.

⁸³ Cerrahî, *Istilahat-ı Sofiyye*, s.425.

⁸⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.532; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.386.

hesiz bu, kesin gerçeğin ta kendisidir)” ve *وَإِنَّهُ لَحَقُّ الْيَقِينِ* “(Şüphesiz o, kesin gerçektir)” âyetleri, bu mertebeye işaret eden âyetler olarak kabul edilmiştir.

Kuşeyrî, bu mertebeleri ele alırken ilme'l-yakîni, ıstılah olarak diğer sûflerde olduğu gibi, *“burhan ve delil ile elde edilen bilgi”* şeklinde tarif etmiştir. Yani ilme'l-yakîn, akla dayanan, âlimlerin elde ettiği bilgi türüdür. Bu yakîn türünü, *“avâmın bilgi düzeyi ve âfâkî delilleri, zâhîrî planda görmesi”* olarak da değerlendirmiştir. Ayne'l-yakîni ise, *“beyân hükmünde olan bilgi”* olarak görmektedir. Yine o, keşfen ve zevken ilim sahibi olan sâliklerin elde ettiği ayne'l-yakîn düzeyini, havâsın enfûsî delilleri, bâtinî planda görmesi olarak kabul etmiştir. *Risâle'nin* en önemli şârihi Ensarî'ye göre ayne'l-yakîn gerçekleşince, irfan her zaman devamlı olur. Hatta İmam-ı Rabbanî (ö.1034/1624), Bâyezid-i Bistamî'nin (ö.263/876) *“سبحاني ما أعظم شأنِي”* sözünü, Hakk Teâlâ'yı tenzih olarak değerlendirerek, onun bu sözü ayne'l-yakîn makamında söylediğini belirtmiştir. Ona göre bu zatlar, eğer bu makamdan terakki ederek hakka'l-yakîn mertebesine ulaşırlardı, bu gibi kelimelerden son derece kaçınıp, sakınıp ve itidal üzere hareket ederlerdi. Ayrıca Kuşeyrî, hakka'l-yakîni *“apaçık nitelikte olan bilgi”* olarak değerlendirir. Bu bilgi müşâhede ile elde edilir ve irfan sahibi olan, hakikate ulaşmış ariflerin elde etmiş oldukları bir bilgi çeşididir. Müellifimizden önce aynı izahı yapan Rûveym, *“yakin, müşâhededir”* demiştir. Aynı zamanda hakka'l-yakîn, iç duyuş ve tecrübeyle ulaşılan ve katiyet bakımından en son merhaleyi oluşturan doğru bilgi olarak da ifade edilmiştir.⁸⁵ Nitekim Kuşeyrî ile aynı bağlamda Hucvirî (ö.465/1072) de ilme'l-yakînden maksadın ilâhî emirler ve dünyevî muameleler hakkındaki ilim olduğunu, ayne'l yakînden muradın ölüm anında olan ilme dair bilginin kast edildiğini, hakka'l-yakînden maksadın ise cennette rüyetin keşfi ve oradaki hallerin keyfiyetini gözle görme hakkındaki ilim olduğunu belirtmiştir. Hucvirî, ilme'l-yakîni dünyevî ve uhrevî çabalamaların gereği olarak mücahede ile ayne'l-yakîni muanese ve ünsiyet ile hakka'l-yakîni de tıpkı Kuşeyrî de olduğu gibi mana âleminde görülen haller ve hakkın görülmesi manasında müşâhede ile ilişkilendirmiştir. Bu derecelerden birincisi umumî, ikincisi hususî ve üçüncüsü özeli de özeli olarak değerlendirilmiştir.⁸⁶ Kavramlara aynı bağlamda anlamlar yükleyen bir diğer sûfî de Herevî'dir (ö.481/1089). O, Hak'tan zuhur eden şeyleri ve Hak için gaib olanları kabul etme ve Hak'la kaim olana vâkif olmaya ilme'l-yakîn' demiştir. Ayne'l-yakîni tanımlarken de istidrâkle, istidlâlden, 'iyânla haberden müstağnî olmaktır ve şühûdun ilmin perdelerini yırtmasıdır ifadelerini kul-

⁸⁵ Göztepe, *Tasavvufta Temel Kavramlar*, s.422. Ebubekir Şibli (ö. 334/946), “İlme'l-yakîn, Hz. Peygamber'in diliyle bize ulaşan şeydir. Ayne'l-yakîn, hidayet nurundan olmak üzere, kalplerin esrarıyla vasıtasız olarak Allah'ın bize ulaştırmış olduğu şeydir. Hakke'l-yakîne ise yol yoktur” şeklindeki nakliyle yakîn mertebelerini değerlendirmiştir. Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s.666

⁸⁶ Ali b. Osman Cüllâbî Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergâh Yay., 4.Baskı, 2014, s.439.

lanır.⁸⁷ Hakka'l-yakîn makamını tanımlarken, “keşf sabahının açıkça ortaya çıkmasıdır, sonra yakînün külfetinden kurtulmak, sonra da hakka'l-yakînde fânî olmaktır” der.⁸⁸ İlme'l-yakîn tanımında geçen “Hak'tan zuhur eden şeyler” cümlesi Hak'tan gelen dini ifade eder. Yani Hak'tan gelen emirler, nehiyeler ve şeriat kastedilmiştir. “Hak için gaib olanlar” cümlesinde kastedilen ise Resulullah'ın bize haber vermiş olduğu cennet, cehennem, sırat, mizan vb. kavramlara iman etmektir. “Hak'la kaim olana vâkıf olmak” cümlesinde kastedilen ise Allah'ın isim ve sıfatlarıyla ona iman etmektir. İlme'l-yakîn ve ayne'l-yakîn arasındaki fark sadık haberle görme arasındaki fark gibidir. Hakka'l-yakîn bunların da üzerinde bir bilgidir. Bu makamları açıklamak için İbn Kayyim el-Cevziyye bal örneğini kullanmıştır. O, “Birisinin sana yanında bal olduğunu haber vermesi senin için ilme'l-yakîn'dir, onu sana göstermesi ayne'l yakîn, senin ondan tatman ise hakka'l-yakîndir” demiştir.⁸⁹

Yakîni aynı manada farklı terimlerle açıklayan Serrâc, avâmın, havâssın ve havâsu'l-havâsın yakîni olmak üzere üç mertebesinden bahsetmiştir. İlk mertebeyi küçüklerin ve müridlerin yakîni olarak tanımlamıştır. Bu derecedekiler, Allah'a güvenip halkta bulunan şeyden ümidini keserler. İkinci mertebede bulunan havâssın yakîni, sürekli iç çekişmelerin olduğu mertebe olarak tanımlanmıştır. Havâsu'l-havâssın yakîni ise büyüklerin yakînidir. Amr b. Osman Mekkî, bu mertebeyi, “isbât-ı ilâhînin bütün sıfatlarıyla gerçekleşmesi” olarak nitelemiştir.⁹⁰ Kuşeyrî, Herevî, Hucvirî ve Serrâc'ın yapmış olduğu bu üç tanım birbirine benzer ve birbirini tamamlar niteliktedir. Serrâc'da olduğu gibi kullanılan terimler bazen farklı olsa da, kavramlar için yapılan açıklamaların manaları birdir.

Mesnevî şerhinde “İlme'l yakîn, bilgi bakımından inanmaktır. Ayne'l yakîn, bu bilgiyi görgü haline sokmak, Hakka'l yakîn de bilgiyle birleşmek, tahakkuk etmektir” diye tarif edilmiştir. Bu mertebeler açıklanırken yiğit bir adamın örneğinden yararlanılır, yiğitliği duyup inanmak ilme'l-yakîn, bir yiğidin bahadırılığını görmek ayne'l-yakîn, yiğitliğin kendisinden zuhur etmesi de hakka'l-yakîn olarak tanımlanmıştır.⁹¹

Hacı Bayrâm-ı Velî (ö.833/1430), bu üç mertebeyi şu beyitlerle açıklamıştır:

“Bayram özünü bildi / Bileni anda buldu,

Bulan ol kendü oldu / Sen seni bil, sen seni.”⁹²

⁸⁷ Ebû İsmail el-Herevî, *Menâzilü's-sairin ile'l-hakk'î'l-mübîn*, şrh. Afifüddin Süleyman b. Ali b. et-Tilimsani; nşr. Abdülhafız Mansur, Tunus: Dârü't-Türki, 1989, s.294.

⁸⁸ Herevî, *Menâzilü's-sâirîn*, s.295.

⁸⁹ Cevziyye, *Medâricü's Sâlikîn*, II, s.418.

⁹⁰ Serrâc, *el-Lüma'*, s.102,103.

⁹¹ Mevlana, *Mesnevî*, c.I, s.371.

⁹² Mevlana, *Mesnevî*, c.I, s.372.

İbnü'l-Arabî, bu makamları tanımlarken şüphe ve mükâşefe terimlerinden yararlanarak, ilme'l-yakîni delilin verdiği kesinlik olarak tanımlamıştır. O, "düşünceden ve sonradan gelen kuşkulardan etkilenmez" demiştir. "Ayne'l-yakîn, mükâşefe ve keşfin kendiliğinden ve ilme'l-yakînden sonra verdiği şeydir, hakka'l-yakîn ise ayne'l yakînden sonra nedeni bilmeye ilgilidir" sözlerini sarf etmiştir.⁹³ İbnü'l-Arabî'nin temel eserlerinden *Fusûs*'un şârihlerinden olan Abdullah Bosnevî, genel kanaatten farklı olarak yakîni dört mertebeye ayırmıştır. Zikredilen üç mertebenin üzerinde birde "hakikatü'l-yakîn" mertebesini saymış ve onun üzerinde başka yakîn olmadığını belirtmiştir. Bosnevî'nin yakîn mertebelerini sıralarken de ayne'l-yakîn mertebesini ilme'l-yakîn mertebesinden sonra zikretmiş olduğu görülmektedir.⁹⁴

Sûfiler, yakîni açıklarken tasavvufî istilahta kullanılan bazı kavramlardan da yararlanmışlardır. Bu kavramların birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılmayacağı göz önünde bulundurulduğunda bu kullanım kavramı açıklamada kolaylık sağlamanın yanı sıra bir nevi zorunluluk olarak da görülebilir. Bu kavramlardan ilki "*Perdelerin ortadan kalkması*,⁹⁵ her hangi bir şüphe olmadan Hakk'ın zuhuru"⁹⁶ anlamında kullanılan "müşâhede"dir.⁹⁷ Ebû Hüseyin en-Nûrî (ö.295/908), kendisine "Yakîn nedir?" diye sorulduğunda "*Yakîn müşâhededir*" yanıtını vermiştir.⁹⁸ Bunun yanı sıra mana ile yakîne ulaşanların müşâhedeye erecekleri de kaynaklarda zikredilmiştir.⁹⁹ Sık zikredilen diğer bir tanım ise "*perdelerin ötesindeki gaybî âleme ait manaların keşfedilmesi*,¹⁰⁰ açıklık vasfını taşıyan bir delil ile kalbin Hakk'ın huzurunda oluşu"¹⁰¹ olarak tarif edilen "mükâşefe"dir. Sehl, yakînin başlangıcı olarak mükâşefeyi zikretmiş,¹⁰² Serrâc da yakînin mükâşefe olduğunu belirtmiştir.¹⁰³ Kuşeyrî, yakîn kavramına mükâşefe manası veren bir sûfînin sözünü yorumlarken şöyle demiştir: "*Malum olsun ki, sûfîlerin sözlerinde geçen mükâşefe tabiri, zikrin, kalbi istilâ eden bir şeyin şüpheye mahal kalmayacak biçimde apaçık olarak kalbe doğmasıdır. Sûfîlerin mükâşefe sözüyle, onların, insanın uyku ile uyanıklık arasında gördüğü rüyaya benzeyen bir hâli kastettikleri de olur, fa-*

⁹³ İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, c.VII, 71.

⁹⁴ Ziyaî, *Abdullah Bosnevî Efendi* (ö. 1054/1644) ve "*Sırr-ı Yakîn*" Risalesi, s.88,89.

⁹⁵ İsmail-i Ankaravî, *Minhacü'l-Fukarâ (Fakirlerin Yolu)*, Hazırlayan: Saadetin Ekici, Meral Kuzu, İstanbul: İnsan Yay., 3.Baskı, 2011, s.370.

⁹⁶ Kuşeyrî, *er-Risale*, s.75.

⁹⁷ Ebubekir Kettânî (ö.322/934), yakîn ile tevekkül arasında bir bağlantı kurarak, "*Tevekkül, esas itibarıyla şer'î ilme tâbi olmaktadır, hakikatte yakînin kemâle ermesidir*" şeklinde bir söz sarf etmiştir. Yine o, yakîni firase ve müşâhede ile ilişkilendirerek, "*Firaset, yakîni keşfetmek ve gaybı görmekten ibaret olup bu da imanin ve müşâhedenin eseridir*" tespitinde bulunmuştur. Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s.601.

⁹⁸ Serrâc, *el-Lüma'*, s.103.

⁹⁹ Serrâc, *el-Lüma'*, s.104.

¹⁰⁰ Ankaravî, *Minhacü'l-Fukarâ*, s.369;

¹⁰¹ Kuşeyrî, *er-Risale*, s.75.

¹⁰² Kuşeyrî, *Risale*, s.189.

¹⁰³ Serrâc, *el-Lüma'*, s.103.

*kat sūfîler bu hâle daha çok sâbit adını verirler.*¹⁰⁴ Çokça zikredilen bu iki kavramın yanı sıra yakîn “*Sâlikin kalbinin Hakk’ın huzurunda bulunması*”¹⁰⁵ anlamında kullanılan “*muhâdara*”, “*Hangi hüküm olursa olsun sızlanma halinin ortadan kalkması*”¹⁰⁶ olarak tanımlanan “*rıza*”, “*Âhirette kötü neticeye yol açabilecek zararlı alışkanlık ve fiilden kaçınmak*”¹⁰⁷ şeklinde tarif edilen “*takva*” ile de bağlantılı olarak açıklanmıştır.¹⁰⁸

Sonuç

Yakîn kelimesine ıstilahî olarak farklı anlamlar verilmiş olsa da genelde sözlük anlamıyla bağlantılı olarak kullanılmıştır. Tanım olarak ilimle yakın anlam taşıyan yakîn kelimesinin “*ilim*” kelimesinin karşılığı olarak kullanılıp kullanılmayacağı tartışılmıştır. Fakat yakîn ifadesi hem dilbilgisi hem de kullanım alanı açısından ilimden farklılık arz etmektedir. Cürcânî’nin yapmış olduğu “*şekkin zıddıdır*” tanımı yakîn’in ilim kelimesinin karşılığında kullanılmasını mümkün kılmamaktadır. Bazen de yakîn ifadesinin “*itikât*” kelimesinin karşılığı olarak kullanıldığı gözlenmiştir. Meşhur sūfîlerden Sehl, yakîni, imanın artması olarak görmüş, kimi sūfîlerde Kur’ân’da geçen imanın artması ile ilgili âyetleri yakîn kavramıyla birlikte değerlendirmişlerdir.

Tasavvufta yakîn ifadesindeki “*kesin bilgi*” anlamı akıl ile değil kalp ile sağlanmıştır. Aklın Hakk’ın bilgisini tam olarak kavrayamayacağını söyleyen sūfîler yakîn bilgisinin de ancak kalb ile sağlanacağını söylemişlerdir. Nitekim yakîni, kalbin bir eylemi olarak gören Zunnûn-i Mısrî, kalbin bildiği şeylerin tümünü yakîn olarak nitelemiştir.¹⁰⁹ Gazâlî de aklın yakîni bilgiyi elde etmede yetersiz ve yanıltıcı olduğunu iddia ederek, şüpheden kurtuluşunun delil ve önermeler tanzim ederek değil, Allah’ın kalbine attığı bir nur sayesinde olduğunu ileri sürmüştür.

Yakîn’in kesbî mi yoksa vehbî mi olduğu konusunda sūfîler arasında görüş farklılıkları meydana gelmiştir. Kimileri yakîni, Allah’ın kula bir ihsanı olarak görmüş, kimi sūfîler de yakîni, kulun gayretinin neticesi olarak değerlendirmiştir. Sūfîler, yakîn kelimesi kullanılan âyet ve hadislerden kendilerine referanslar da göstermişlerdir. Bu âyet ve hadislerin bazılarında yakîn kelimesi

¹⁰⁴ Göztepe, *Tasavvufta Temel Kavramlar*, s.424.

¹⁰⁵ Kuşeyrî, *Risale*, s.75.

¹⁰⁶ Kuşeyrî, *Risale*, s.196.

¹⁰⁷ Ankaravî, *Minhâcü’l-Fukarâ*, s.266.

¹⁰⁸ Cüneyd-i Bağdâdî, ilme’l-yakîne ulaşan bir kimsenin, Allah korkusuna yani mehafetullahı, bu duygunun eylemlerinde Hakk’ın hâkim olmasına, daha üst aşamada vera hassasiyetine kavuşmasına, ihlas ile bu birikimi bezeyip müşahede mertebesine ulaşmasına vesile olması gerektiğini öngörmüştür. Ona göre, bu insicamı yaşamayan, mahvolup gitmiş, dünya ve ahiretini kaybetmiş bir hal ile Hakk’a vasıl olacak kimse hüviyetindedir. Attar, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, s.473.

¹⁰⁹ Mısrî; “*Azıcık yakîn, dünyadan daha çoktur. Çünkü azıcık yakîn, kalbi ahiret sevgisine meylettirir ve azıcık yakînle kalb ahiretin tüm melekûtunu temaşa eder*” tespitiyle yakîn’in mümin açısından değerini dile getirmiş ve bu sözleriyle Mısrî, yakîn’in ahiret sevgisine dolayısıyla Hakk’ın rızasına erdirici fonksiyonuna dikkat çekmiştir. Attar, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, s.193.

kesin ve şüphe taşımayan bilgiyi, Allah'a olan yakınlığı ifade ederken, bazısında yakîn kelimesine verilen anlam "ölüm" olmuştur.

Sûfiler, yakîni üç aşamada ele almışlardır. Bunlar ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn dereceleridir. Bu mertebeler hakkında farklı yorumlar olsa da genel itibariyle tarif edilenler aynı çerçeve içerisinde birleşmektedir. En basit şekliyle İbn Kayyım, bu mertebeleri bal örneğiyle açıklamıştır. "Birisinin sana yanında bal olduğunu haber vermesi senin için ilme'l-yakîndir, onu sana göstermesi ayne'l-yakîn, senin ondan tatman ise hakka'l-yakîndir" demiştir. Bu mertebelerle ilgili göze çarpan en farklı yorum Bosnevî'nin yorumu olmuştur. O, bu üç makama ilave olarak dördüncü bir mertebe şeklinde "hakikatü'l-yakîn" ifadesini de kullanmış ama bu mertebeye hakkında ayrıntılı bir izaha girmemiştir.

Sûfiler, ayrıca yakîn kavramını açıklarken sık sık tasavvuftaki diğer kavramlardan da yararlanmışlardır. Bu kullanım kelimenin açıklamasını kolaylaştırmanın yanı sıra tasavvufî terminolojide kelimelerin birbirlerine olan anlam yakınlığından dolayı bir bakıma zorunluluk olarak da görülmüştür. Yakîn kavramını açıklarken müşâhede, mükâşefe, rıza vb. kavramların hiç kullanılmaması pek de mümkün gibi gözükmemektedir.

Kaynakça

(Editör), Z. E. (2006). *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kalem Yayınları.

Ali b. Osman Cüllâbî Hücvirî, ç. S. (2014). *Keşfu'l-Mahcûb*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Cebecioğlu, E. (2014). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Otto yayınları.

Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim el-Buhari Kelâbâzî, A. Ş. (1993). *et-Taarruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*. Beyrut: Dârü'l Kütübü'l-İlmiyye.

Ebû İsmail el-Herevi, ş. A.-T., & Mansur, n. A. (1989). *Menazilü's-sairin ile'l-hakkı'l-mübîn*. Tunus: Dârü't-Türkî.

Ebû'l-Kasım Zeynüislam Abdülkerim b. Hevazin Kuşeyrî, t. M. (1990). *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye fi ilmi't-tasavvuf*. Beyrut: Dârü'l-Cil.

el-Cevziyye, İ. K. *Medâricu's Sâlikîn*. Beyrut: Dârü'l Kütübü'l-İlmiyye.

el-İsfahânî, E.-K. H. (1999). *el-Müfredat fî garibi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dârü'l Mârifet.

İbn Arabî, ç. E. (2015). *Fütûhât-ı Mekkiyye*. İstanbul: Litera Yayınları.

İbn Atâullah el-İskenderî, ş. v. (2003). *Hikem-i Atâiyye*. Dımaşk: Dârü'l-Fikr.

İbn Ebi'd-Dünyâ, ç. H. (2007). *Kitâbü'l-Yakîn (Hadislerde Yakîn)*. İstanbul: Ocak Yayınları.

İsmail-i Ankaravî, H. S. (2011). *Minhacü'l-Fukarâ (Fakirlerin Yolu)*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Karadaş, C. (2003). Yakın ve İtikad. *Kelamda Bilgi Problemi: Bildiriler* (s. 231-241). Bursa: Uludağ Üniversitesi.

Kemâleddin Abdürrezzâk b. Ahmed Kâşânî, A. A. (2005). *Letâifü'l-İlam fî İşarati Ehli'l-ilham*. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye.

Muhyiddîn, İ. A. (2016). *Kitâbü'l-Yakîn*. İstanbul: Gelenek Yayınları.

Polater, K. (2013). Kur'an'a Göre Bilgi-İman İlişkisi ve Yakîn Kavramı. *EKEV Akademi Dergisi*, 55-69.

Seyyid Cafer Seccâdî, ç. H. (2007). *Ferheng-i Istilahat ve Tabirat-i İrfanî (Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü)*. İstanbul: Ensar Neşriyat.

Uludağ, S. (2012). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabcacı Yayınları.

Mevlânâ Celâleddin Rûmî, ç. İ. (2004). *Mesnevî*. Konya: Konya Büyükşehir belediyesi kültür yayınları.

Çakmaklıoğlu, M. M. (2007). *İbn Arabî'de Ma'rifetin İfadesi*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Rabbânî, İ.-İ. (ts.). *Mektubât*. İstanbul: Fazilet Neşriyat.

Ziyâî, A. E. (2014). Abdullah Bosnevî Efendi (ö. 1054/1644) ve "Sırr-ı Yakın" Risalesi. *Misbah: İslamî Düşünce ve Araştırma Dergisi*, 81-96.

Baltacı, C. (2011). *Tasavvuf Lügati*. İstanbul: Gelenek Yayınları.

Abdülkâdir Geylânî, ç. G. (2014). *el-Fethu'r-Rabbânî*. İstanbul: Gelenek Yayıncılık.

Cürcânî, E.-H. S. (1983). *et-Ta'rifât*. Beyrut: Dâru'l Kütübü'l İlmiyye.

Ebû Nasr Abdullah b. Ali et-Tusi Serrâc, t. A. (1960). *el-Lüma'*. Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Hadise bi Mısır.

Ebû Talib Mekki, t. K. (1975). *Kütü'l-Kulûb*. Kâhire: Matba'atü'l-Envârî'l-Muhammediye.

el-Cerrahî, S. e.-M. (2013). *Istilahat-ı Sofiyye fî Vatan-ı Asliyye*. İstanbul: Kırk Kandil Yayınları.

Ferîdüddîn Attar, ç. U. (1984). *Tezkiretü'l-Evliya*. Bursa: İlim ve Kültür Yayınları.

Göztepe, Y. (2012). *Tasavvufta Temel Kavramlar "Haller ve Makamlar"*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.

Komisyon. (2017). *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Manzur, E.-F. M.-E. (2008). *Lîsânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

Tek, A. e.-K. (2008). *Elf Makâm*. Bursa: Emin Yayınları.